

prípadne sa začne natoľko šíriť odpadlivosť, že sa proti nemu dá bojovať len ako proti epidémii. V takýchto obdobiach je cirkev nútená postaviť proti nepriateľským masám vlastné masy. Z mníchov sa stávajú agitatori, ktorí putujú krajinou, kážu a podnecujú ľudí k aktivite, ktorej by sa títo radšej vyhli. Najmarkantnejším príkladom takéhoto vedomého vytvorenia masy v radoch cirkvi sú krížové výpravy.

Svätý oheň v Jeruzaleme

Grécke oslavy veľkonočného týždňa v Jeruzaleme vyvrcholia nezvyčajnou udalosťou. Na Bielu sobotu sa v Bazilike Božieho hrobu znesie z neba svätý oheň. Zídu sa tam tisíce pútnikov z celého sveta, aby si zapálili sviečky od plameňa, ktorý vyšľahne z hrobu Spasiteľa. Oheň samotný je považovaný za bezpečný, veriaci sú presvedčení o tom, že im nič nespraví. Ale mnohí pútnici prišli o život pri boji oň.

Stanley, ktorý sa stal neskôr dekanom vo Westminsteri, bol počas svojej cesty v roku 1853 svedkom Veľkonočnej slávnosti v Bazilike Božieho hrobu a zanechal nám tento podrobný opis.

Kaplnka so Svätým hrobom sa nachádza uprostred chrámu. Veriaci sa zhromaždili okolo hrobu v dvoch veľkých kruhoch, ktoré od seba oddeľujú dva rady tureckých vojakov – udržiujú medzi nimi voľnú uličku. Hore na galérii sedia diváci, je Biela sobota ráno a predbežne vládne všade pokoj. Nič nenaznačuje, že zakrátko sa niečo stane. Len dvaja či traja pútnici sa krčovitito držia otvoru v múre kaplnky.

Okolo obeda vtrhne do uličky medzi veriacimi hlúčik arabských kresťanov. Divoko tam pobiehajú, kým ich vojaci nepochytajú. Zdá sa, že títo Arabi veria tomu, že oheň sa neobjaví, kým hrob párkrát neobehnú. Toto nadšené poskakovanie okolo hrobu trvá dve hodiny. K hrobu sa náhle rozbehne zo dvadsať, tridsať, päťdesiat mužov, navzájom sa pochyťajú, zodvihnú jedného na plecía a utekajú s ním vpred. Neskôr zoskočí a vystrieda ho iný. Niektorí sú odetí v ovčích kožušinách, iní sú takmer nahí. Zvyčajne ide v čele zástupu jeden z nich ako predák. Tlieska, ostatní tlieškajú tiež a vášnivo pokrikujú: „Toto je hrob Ježiša Krista. Nech Boh chráni sultána. Ježiš Kristus nás spasil.“ Začína sa to malými skupinami, ktoré sa postupne rozrastajú, až napokon strhujúci prúd rozvášnených postáv zaplní celú uličku medzi vojakmi. Čoskoro toto

šialenstvo polávi alebo ich skrotia. Ulička je opäť voľná a z gréckeho kostola k nej mieri dlhá procesia s vyšívanými zástavami, ktorá začne obchádzať okolo hrobu.

Vzrušenie, ktorému doteraz podľahli len bežci a tanečníci, teraz zachváti všetkých. Dve obrovské masy pútnikov – vojaci ich držia od seba – zatiaľ ostávajú na svojich miestach, ale z ich hrdiel sa ozývajú divoké výkriky. Sem-tam ich prehlúši spev procesie, pôsobí to zvláštne. Sprievod obíde hrob trikrát. Pri treťom raze sa oba rady tureckých vojakov spoja a pripoja sa na jeho koniec. Masa sa kolíše sem a tam, súčasne, ako jeden človek. Rozhodujúca chvíľa dňa sa blíži. Oheň však neschádza na zem pre neveriacich Turkov – aspoň ostatní si to myslia, nastal čas vyhnúť ich z chrámu. Nebránia sa a v chráme zavládne zmätok, aký nastáva počas boja aj po jeho víťaznom konci. Zo všetkých strán doráža na vojakov besniaci dav. Prúdia od juhovýchodnej brány kostola – sprievod sa roztrhne, zástavy sa chvejú a kolíšu.

Biskupa z Petry rýchlo prepraví do kaplnky Svätého hrobu. Tentoraz je on „biskupom ohňa“, zastupuje patriarchu. Dvere sa za ním zatvoria. Celý chrám zrazu pôsobí ako jedno more hláv a duní ďalej. Voľné ostalo len jedno miesto: od otvoru na severnej strane kaplnky vedie k múru chrámu úzka ulička. Pri otvore stojí kňaz, aby zachytil oheň. Z oboch strán uličky, kam len oko dovidí, sa načahujú stovky nahých paží, ako konáre lesa, ktorým otriasa prudká búrka.

Volakedy, v trúfalejších časoch, sa v tejto chvíli objavila nad kupolou kaplnky holubica znázorňujúca zostúpenie Ducha Svätého. Už sa od toho upustilo, ale viera v jeho zostúpenie pretrváva dodnes, a ak chceme pochopiť vystupňované vzrušenie nasledujúcich chvíľ, nesmieme na to zabúdať. V otvore sa objaví jasný plameň – je to ako keď sa rozhorí kus dreva. Každý vzdelaný Grék vie a priznáva, že ho v kaplnke zapaľuje biskup. Každý pútnik však verí, že je to svetlo, ktoré prináša Boh zostupujúci k Svätému hrobu. Zavládne všeobecné rozrušenie, všetko sa rozplýva, už sa nedajú rozlíšiť jednotlivé obrysy, ani to, čo sa deje. Svetlo sa pomaly šíri, od ruky k ruke, od sviečky k sviečke, putuje obrovským davom, až kým nenaplní celý priestor, od jednej galérie k druhej, všade horia tisícky sviečok.

Nastal okamih, keď biskupa alebo patriarchu triumfálne vynesú na pleciach z kaplnky, ten je takmer v mdlobách, aby vzbudil dojem, že ho zdolala sláva Všemohúceho, v ktorého bezprostrednej prítomnosti sa práve ocitol.

Teraz sa všetci ponáhľajú von, aby unikli z dusivého tepla a vyniesli zapálené sviečky do jeruzalemských ulíc a domov. Tlačia sa k jedinej

bráne chrámu a niekedy je tlačienica taká veľká, že sa stane nešťastie – ako napríklad v roku 1834, keď tu prišli o život stovky ľudí. Pútnici ešte chvíľu pobiehajú sem a tam a nastavujú tvár a hrud' ohňu, veria tomu, že im neublíži a chcú to dokázať. Ale divoké nadšenie sa odovzdaním ohňa skončilo. Rapídne a úplné opadnutie intenzívneho besnenia však nie je najmenej pôsobivou časťou celého predstavenia. Ranné zúrivé vzrušenie zvláštne kontrastuje s hlbokým pokojom, ktorý sa rozhostí v chráme večer, keď sa opäť zaplní masou spiacich pútnikov, ktorí čakajú na polnočnú pobožnosť.⁶⁸

Aj veľká tragédia z roku 1834 mala očitého svedka z Anglicka – Roberta Curzona. Jeho správa o katastrofe je až drasticky názorná, vyberám z nej len podstatné odseky.

O polnoci na Veľký piatok sa Curzon a jeho priatelia pobrali do Baziliky Božieho hrobu, kde si chceli pozrieť procesiu Grékov. Každé okno, každý kút, každé miestečko, kde bolo možné nohu položiť, bolo plné ľudí. Okrem galérie, ktorú rezervovali pre Ibrahima pašu, tureckého guvernéra Jeruzalema, a jeho anglických hostí. Do Jeruzalema údajne pricestovalo sedemnásttisíc pútnikov a takmer všetci preto, aby videli svätý oheň.

Ráno vojaci prekliedli pomedzi ľudí uličku, ktorou prešiel Ibrahim paša. Privítal ho rozjarený sprievod a on zaujal miesto na galérii.

Ludia sa prestávali ovládať. V chráme prestáli celú noc a boli vyčerpaní. Keď sa blížil čas a svätý oheň sa mal objaviť, ledva udržiavali svoju radosť na uzde. Ich vzrušenie rástlo, okolo jednej hodiny vykročila z gréckej kaplnky veľkolepá procesia. Spreádzala patriarchu, ktorý trikrát obišiel hrob. Potom odložil svoje vrchné, striebrom vyšívané rúcho a vošiel do hrobky, dvere sa za ním zavreli. Vzrušenie pútnikov vrcholilo, ozývali sa hlasné výkriky. Hustá masa ľudí sa kolísala sem a tam ako obilie vo vetre.

Svätý oheň sa podával cez okrúhly otvor v múre kaplnky. Muža, ktorý zaplatil za túto poctu najviac zo všetkých, k nemu spreádzal oddiel vojakov. Na okamih zavládlo v chráme ticho, potom z hrobu zažiarilo svetlo a šťastný pútnik prijal od patriarchu, ktorý bol vnútri, svätý oheň. Bol to vlastne zväzok tenkých zapálených sviec. Boli vsadené do železného rámu, čo malo zabrániť tomu, aby ich dav rozchytal a zahasil. Okamžite sa rozpútal zúrivy boj. Každý sa snažil dostať k svätému svetlu, ľudia pri pokuse zapáliť svoju sviečku často zhasili sviečku vedľa stojaceho pútnika.

A to bola celá ceremónia: žiadna kázeň, žiadne modlitby, iba počas procesie sa trochu spievalo. Svetlo sa šírilo chrámom, každý si od svätého plameňa zapálil svoju sviečku: kaplnky, galérie, každý kút – všetko zaplavilo more svetla. Ľudia si horúčkovo pritískali zväzok sviečok k tvári, rukám a hrudi, aby ich plameň očistil od hriechov.

Keď v chráme dym zo sviečok zhustol, videl som, ako veľké kúdoly miznú v otvore uprostred dómu. Vnútri bol strašný zápach. Troch nešťastníkov zmohlo teplo a zlý vzduch a spadli z horných galérií na hlavy dole stojacich ľudí. Istá sedemnástročná Arménka od tepla, smädu a vyčerpania umrela na svojom sedadle.

Napokon, keď sme už videli všetko, čo sa vidieť dalo, Ibrahim paša sa zdvihol na odchod. Jeho početná stráž mu hrubým násilím kliesnila cestu hustou masou ľudí zapľňajúcich kostol. Masa bola obrovská, museli sme preto chvíľu počkať, až potom sme zamierili späť do kláštora. Šiel som ako prvý, nasledovali ma moji priatelia; vojaci nám kliesnili cestu kostonom. Dostal som sa k miestu, na ktorom stála počas ukrižovania Ježišova matka Mária, keď som si všimol, že v tej časti chrámu ležia všade ľudia, jeden na druhom, kam som len dovidel, až k dverám. Pokúšal som sa pretisnúť pomedzi nich, keď som si uvedomil, že stúpam po kope tiel. Vtom mi prebleslo hlavou, že sú to mŕtvoly. Sprvu mi to nenapadlo, myslel som si, že ich zmohlo vyčerpanie z ceremónie a že si ľahli, aby si odpočinuli. Ale keď som sa dostal k väčšej kope tiel, prizrel som sa im a všimol som si ten nezameniteľný tvrdý a meravý výraz na ich tvárach. Niektorí boli úplne čierni, lebo sa zadusili, a o kus ďalej som narazil na zakrvavené telá, pokryté mozgami a vnútornosťami tých, ktorých masa rozdupala na kusy.

V tejto časti chrámu už nebol nikto živý, ale o čosi ďalej, pri hlavnom vchode, sa ľudia v panike ešte stále tlačili dopredu a každý robil, čo mohol, aby unikol. Stráž stojaca vonku sa zlákla privalu ľudí, domnievali sa, že na nich chcú kresťania zaútočiť: tlačnica sa čoskoro zvrhla na boj. Vojaci zabili bajonetmi veľa zúfalých úbožiacov. Steny boli ostriekané krvou a mozgami mužov, ktorých vojaci skolili pažbami pušiek ako voly. Každý sa snažil brániť alebo zachrániť. Ak niekto spadol, ostatní ho okamžite udupali na smrť. Bol to divoký a zúfalý boj, zdalo sa mi, akoby dokonca aj vydesení pútnici zachvátení panikou mysleli viac na to, ako zraziť k zemi ostatných než na to, ako sa zachrániť.

Keď som si uvedomil, aké nebezpečenstvo nám hrozí, zavolať som na svojich spoločníkov, aby sa vrátili, čo aj urobili. Mňa však dav unášal ďalej, dostal som sa až k dverám, kde všetci bojovali o život. Usúdil som, že ma tam čaká istá smrť a zo všetkých síl som sa usiloval obrátiť. Pašov

dôstojník, podľa hviezdičky plukovník, bol rovnako vyplašený ako ja a tiež sa chcel obrátiť. Schmatol ma za oblečenie a stiahol ma na starého muža, ktorý sa chystal posledný raz vydýchnuť. Dôstojník ma tlačil nadol, zápasili sme spolu medzi umierajúcimi a mŕtvymi. Napokon sa mi podarilo znovu sa postaviť na nohy. Neskôr som sa dozvedel, že on už nevstal.

Uprostred boja som chvíľu stúpala po mŕtvych telách, hustá masa tlačiacca sa v tejto úzkej časti chrámu ma udržovala vo vzpriamenom postoji. Na okamih sme všetci znehybneli. Masa sa náhle zakolísala. Ozval sa výkrik, masa sa rozostúpila a ja som sa ocitol uprostred radu mužov, oproti mne stál druhý rad mužov, všetci boli bledí a vydesení, šaty mali roztrhané a krvavé. Hľadeli sme na seba, keď vtom nás ovládol náhly impulz a s výkrikom, ktorý sa ozýval v dlhých lodiach baziliky, sa tie dva rady protivníkov vrhli na seba. Čoskoro som už mykal polonahým mužom, ktorý mal nohy od krvi. Masa sa stiahla naspäť, zúfalo bojovala a húževnato zápasila, tisla ma dovnútra, kde som našiel svojich priateľov. Podarilo sa nám dostať do katolíckej sakristie a odtiaľ do miestnosti, ktorú nám prideliť mnísi počas nášho pobytu. Ešte pred vchodom do sakristie sme museli zviest' tuhý boj s veľkou skupinou pútnikov, ktorí sa tam snažili pretisnúť s nami. Ďakujem Bohu, že ma zachránil, unikal som v poslednej chvíli.

Mŕtvi ležali na kopách, videl som aspoň štyristo takýchto nešťastníkov, mŕtvi a živí, ležali jeden cez druhého, tieto hromady sa na mnohých miestach vŕšili až do výšky piatich stôp. Ibrahim Paša odišiel z baziliky len niekoľko minút pred nami a ledva odtiaľ vyviazol živý. Zo všetkých strán sa naňho tlačila masa, niekoľkokrát ho napadli. Jeho sprievod musel vyvinúť veľké úsilie, aby ho vyviedol na vonkajší dvor, mnohých z nich zabili. Počas boja niekoľkokrát upadol do bezvedomia, jeho stráže mu šablami presekávali cestu medzi pútnikmi. Keď už bol vonku, rozkázal, aby odstránili mŕtvoľy a vytiahli živých spod hromady mŕtvych tiel.

Po tejto hroznej katastrofe zachvátila zástupy pútnikov v Jeruzaleme panika a všetci sa snažili čo najrýchlejšie utiecť z mesta. Povrávalo sa, že vypukol mor. Spolu s ostatnými sme sa začali chystať na cestu.⁶⁹

Aby sme pochopili, čo sa stalo, musíme odlíšiť regulárny priebeh veľkonočnej slávnosti od paniky, ktorej svedkom bol v roku 1834 Robert Curzon.

Na Veľkú noc oslavujú kresťania zmŕtvychvstanie Ježiša Krista. Nariekajúca svorka, ktorá sa vytvorila po Kristovej smrti pri jeho hrobe, sa mení na víťaznú svorku. Zmŕtvychvstanie je víťazstvo a ako také ho aj oslavujú. Oheň je symbolom víťaznej masy. Má sa z neho ujsť každému,

aby mali všetky duše podiel na zmŕtvychvstaní. Každý sa má – obrazne povedané – stať týmto ohňom, ohňom pochádzajúcim z Ducha Svätého, dáva teda zmysel, že si od neho zapalujú sviečky. Z kostola si cenný oheň nesú domov.

Je irelevantné, že pokiaľ ide o pôvod ohňa, je to podvod. Podstatná je premena nariekajúcej svorky na víťaznú svorku. Ľudia sa zhromaždia pri Spasiteľovom hrobe a získavajú tak podiel na jeho smrti. Ale tým, že si zapália sviečku od veľkonočného ohňa, ktorý vzplanie z jeho hrobu, získavajú aj podiel na jeho zmŕtvychvstaní.

Pekné a významné je aj množenie svetiel, to, ako sa z *jedného* stávajú tisícky svetiel. Masa týchto svetiel je ako masa tých, ktorí budú žiť, lebo veria. Vzniká veľmi rýchlo, tak rýchlo, ako sa šíri oheň. Oheň je náhly a rýchly – je najlepším symbolom vznikajúcej masy.

Ale kým sa to stane, kým sa oheň skutočne zjaví, bojuje sa oň. Musia vyhnať neveriacich tureckých vojakov z chrámu; kým sú prítomní, nemôže sa oheň zjaviť. Ich ústup je jedným zo slávnostných rituálov, odchádzajú po procesii gréckych hodnostárov. Turci postupujú k bráne, veriaci sa tlačia za nimi, akoby ich vyhnali oni a náhle zavládne v chráme zmätok ako po víťaznom boji.

Obrady sa začínajú dvoma stagnujúcimi masami, ktoré sú oddelené vojakmi. Medzi nimi sa pohybujú malé rytmické svorky arabských kresťanov a podnecujú ich. Tieto divoké fanatické svorky účinkujú ako *kryštály masy*, nakazia svojím vzrušením ľudí čakajúcich na oheň. Potom sa zjaví sprievod gréckych hodnostárov; je to pomalá masa, teraz však dospeje k cieľu rýchlejšie než zvyčajne. Dôkazom toho je patriarcha, ktorého v mdlobách vynášajú z chrámu.

Panika z roku 1834 (aj so svojimi strašnými dôsledkami) vzkĺčila z elementu boja, ktorý k obradu patrí. Ak sa oheň nachádza v uzavretom priestore, vždy hrozí, že vypukne panika. Ale tu sa toto nebezpečenstvo zvyšuje – v chráme sa totiž od začiatku obradu nachádzajú neveriaci spolu s veriacimi, ktorí ich chcú vyhnať. Curzon tento aspekt paniky objasňuje: v istej chvíli (zdanlivo iracionálnej a izolovanej) sa náhle ocitne v rade mužov a spolu s nimi čelí inému nepriateľskému zoskupeniu. Zrazu sa oba rady pustia do boja na život a na smrť, hoci už ani nevedia, kto stojí na tej či onej strane. Hovorí o kopách mŕtvych, po ktorých šliapu a cez ktoré sa štvorajú, aby sa zachránili. Bazilika sa zmenila na bojisko. Mŕtvi a živí ležia spoločne na kopách. Zmŕtvychvstanie sa zvrátilo v opak, vo všeobecnú porážku. Pútnici pri pomyslení na mor a ešte väčšiu kopu mŕtvych utekajú z mesta.

M A S A A D E J I N Y

Národy a ich symboly masy

Pokusy o pochopenie národov zväčša stroskotali pre jednu zásadnú chybu. Ľudia sa pokúšali o definíciu národa ako takého, národ, povedali, je toto alebo národ je tamto. Žili vo viere, že stačí nájsť iba správnu definíciu. Domnievali sa, že keby ju našli, mohli by ju použiť pre všetky národy. Brali do úvahy jazyk alebo územie, literatúru, dejiny, vládu, takzvaný pocit národnej príslušnosti a výnimky boli dôležitejšie než pravidlo. No vždy napokon vysvitlo, že za rožtek rúcha schmatli čosi živé – ľahko sa im to vyšmyklo a opäť ostali stáť s prázdnyimi rukami.

Okrem týchto zdanlivo objektívnych prístupov existovali aj iné, naivnejšie, ktoré sa zaujímali len o jediný národ, a to o vlastný, a všetky ostatné im boli ľahostajné. Vyznačovali sa neotrasiteľným nárokovaním na prevahu, prorockými víziami o vlastnej veľkosti, zvláštnou zmesou požiadaviek morálneho a biologického charakteru. Nech si však nikto nemyslí, že tieto národné ideológie sú všetky naozaj rovnaké. Ich spoločným znakom je len naliehavý apetít a požiadavky. Možno *chcú* to isté, ale *nie sú* to isté. Chcú sa zväčšovať a odôvodňujú to svojím rastúcim počtom. Zdá sa, akoby bol každému z týchto národov zaslúbený celý svet a akoby mal, samozrejme, každému jednému z nich celý patriť. Keď sa to dopočujú ostatné národy, cítia sa ohrozené, a keďže sa boja, nevnímajú nič len túto hrozbu. Nevšimnú si preto, aké odlišné sú ich ideológie, ktorými podporujú svoje nároky, ich konkrétny obsah. Treba si dať námahu – bez toho, aby sme sa nainfikovali ich nenásytnosťou – a definovať osobitosti jednotlivých národov. Je nevyhnutné postaviť sa bokom, vyčleniť sa z nich, o všetky sa však treba úprimne a hlboko zaujímať. S každým národom treba pomyselne splynúť, akoby sme k nemu skutočne podstatnú časť nášho života patrili. Ale ani na jeden sa nemožno celkom zamerať, aby sme mu nepodľahli na úkor ostatných.

Darmo totiž budeme hovoriť o národoch, ak neurčíme, v čom sa líšia. Vedú dlhé vojny. Významná časť ich príslušníkov sa aktívne na

týchto bojoch zúčastňuje. Často je reč o tom, *za čo* bojujú. Ale nikto nevie, *ako kto* bojujú. Je pravda, že na to majú slovo, hovoria, že bojujú ako Francúzi, ako Nemci, ako Angličania, ako Japonci. Ale čo znamená toto slovo pre človeka, ktorý ho použije, aby ním označil svoju osobu? Ako sa *podľa neho* líši od ostatných preto, lebo tiahne do vojny ako Francúz, ako Nemec, ako Angličan či ako Japonec? Nie je až také dôležité, čím sa skutočne líši. Mohli by sme nadmieru dôkladne preskúmať mravy a zvyky jeho národa, literatúru, štátne zriadenie, a ani tak by sme nevystihli konkrétnu národnú črtu, *vieru*, ktorej sa pridŕža, keď vedie vojnu.

Preto sa budeme teraz na národy pozerat' tak, akoby išlo o *náboženstvá*. Z času na čas do takého stavu naozaj upadnú. Predpoklady tu sú, počas vojny sa národné náboženstvá aktivizujú.

Žiaden príslušník národa sa nevníma ako niekto, kto je *sám*. Keď sa takto označí alebo ho tak označí niekto iný, predstaví si čosi obsiahlejšie, väčšiu jednotku, s ktorou ho niečo spája. Charakter tejto jednotky nie je nepodstatný, rovnako ako nie je nepodstatný ani jeho vzťah k nej. Nejde len o geografickú jednotku jeho krajiny, ako ju možno vidieť na mape; tá je bežnému človeku ľahostajná. Možno v ňom vyvolávajú napätie jej hranice, nie však celkové a reálne územie krajiny. Nezídne mu na um ani jeho jazyk, ktorý dokáže jasne a zreteľne odlíšiť od ostatných. Iste, dôverne známe slová naňho silne vplývajú – najmä v búrlivých časoch. Ale v slovnej zásobe necíti oporu, nie je ochotný bojovať za ňu. Ešte menší význam majú pre bežného človeka dejiny jeho národa. Nevie nič o ich skutočnom priebehu, o ich rozmanitosti, kontinuite, nevie nič o tom, ako vyzeral život v minulosti, pozná len mená niekoľkých ľudí, ktorí kedysi žili. Postavy a okamihy, ktoré sa mu vryli do pamäti, sa nedajú porovnať s tým, čo si historik predstavuje pod dejinami.

Vzťah ho viaže vždy k väčšej jednotke, k *mase* alebo k *symbolu masy*. Vykazuje vždy niekoľko črt, ktoré sú pre masu a jej symboly charakteristické, sú to hustota, nekonečný rast a otvorenosť, prekvapujúca alebo nápadná súdržnosť, spoločný rytmus, náhle vybitie. Mnohými týmito symbolmi sme sa už zaoberali. Bola reč o mori, lese, obilí. Nie je potrebné opakovať na tomto mieste vlastnosti a funkcie, ktoré ich predurčili, aby sa stali symbolmi masy. Znova ich nachádzame v predstavách národov, v tom, ako sa vnímajú, čo cítia. Lenže tieto symboly sa nikdy neobjavujú „nahé“, nikdy sa neobjavujú *samy*: Príslušník národa vníma sám seba v nemennom vzťahu k určitému symbolu masy, ktorý

je pre jeho národ najdôležitejší. Kontinuita národného cítenia spočíva v tom, že sa pravidelne objavuje, keď si to doba vyžaduje. Vďaka nemu a len vďaka nemu sa mení to, ako národ chápe sám seba. To, ako sa národ chápe, sa môže meniť viac, než by sa zdalo a možno z toho čerpať nádej, že ľudstvo ako také prežije.

V nasledujúcich odsekoch pouvažujeme o niekoľkých národoch vo vzťahu k ich symbolom. Aby sme neboli zaujatí, prenesme sa o dvadsať rokov naspäť.* Samozrejme, ide tu – a to je potrebné zdôrazniť – o redukciu na celkom jednoduché a všeobecné črty, ktoré sotva niečo vypovedajú o jednotlivcoch.

Angličania

Je vhodné začať s národom, ktorý o sebe nehovorí nahlas a veľa, a predsa má bezpochyby (ešte vždy) najstabilnejšie národné cítenie spomedzi všetkých národov sveta. Každý vie, čo znamená pre Angličanov *more*. Ale málo sa vie o tom, ako si ich vzťahom k moru súvisí ich známy individualizmus. Angličan sa vidí ako *kapitán* lode, na ktorej sa plaví malá skupina ľudí, *okolo neho a pod ním je more*. Je takmer sám, lebo kapitán je v podstate izolovaný od posádky.

Je tu však *more* a on ho *ovláda*, táto predstava je rozhodujúca. Lode plávajúce po širšej vodnej ploche sú vlastne osamelé, sú ako jednotlivci, ich stelesnením je kapitán, ktorého absolútna veliteľská právomoc je nespochybniteľná. Určuje kurz, je to rozkaz, ktorý vydáva moru a nech nás nepomýli, že ho sprostredkovane vykonáva posádka, to *more* ho musí poslúchnuť. On rozhoduje o celi a *more*, svojím spôsobom živé, ho nesie, postretnú ho búrky aj iné protivne. Vzhľadom na veľkosť oceánu je podstatné, koho najčastejšie poslúcha, jednoduchšie sa mu počúva, keď je cieľom britské teritórium. *More* je ako kôň, ktorý pozná cestu. Lode ostatných sa podobajú na príležitostných jazdcov, ktorým tohto koňa požičali, ale o to lepšie sa mu cvála, keď ho opäť osedlá jeho pán. *More* je také veľké, že je dôležitý aj *počet* lodí, ktorými ho držia na uzde.

Čo sa týka jeho charakteru, treba zvážiť, koľkým zmenám podlieha a aké sú búrlivé. Jeho premeny sú rozmanitejšie než premeny akejkoľvek masy zvierat, s ktorými majú ľudia bežne do činenia – aké sú len v porovnaní s morom neškodné a stabilné lovcove lesy a roľníckove polia. Angličan si po svojej katastrofe vypláva na *more*. Jeho mŕtvi často

* Kniha vyšla prvý raz v roku 1960, pozn. prekl.

spočinú na morskom dne. Takto mu more ponúka premeny a nebezpečenstvo.

Život doma si zariadil tak, aby dopĺňal jeho život na mori: jeho podstatnými črtami sú pravidelnosť a bezpečie. Každý má svoje miesto, ktoré neopustí pre žiadnu premenu, iba ak by vyrazil na more; a každý si je istý svojimi zvykmi, tak ako svojím majetkom.

Holand'ania

Význam národných symbolov masy je zrejmý pri pohľade na rozdiel medzi Angličanmi a Holanďanmi. Tieto národy sú kmeňovo príbuzné, hovoria podobnou rečou, ich náboženský vývoj je takmer identický. V oboch prípadoch ide o moreplavcov, o národy, ktoré založili námorné ríše svetového významu. Osud holandského kapitána, ktorý sa vydal na objavnú obchodnú cestu, by sa nelíšil od osudu anglického kapitána, ktorý by spravil to isté. Vojny, ktoré proti sebe viedli, sú vojnami príbuzných rivalov. A predsa je medzi nimi rozdiel, ktorý sa na prvý pohľad javí ako bezvýznamný, no je absolútne podstatný. Týka sa ich národných symbolov masy.

Angličania dobyli svoj ostrov, ale nezápasili oň s morom. More si Angličania podrobujú len svojimi loďami, na mori rozkazuje kapitán. Holanďan krajinu, ktorú obýva, *najprv dobyl, zápasil o ňu s morom*. Ležala tak hlboko, že ju musel pred morom chrániť hrádzami. Hrádzou sa jeho národný život začína aj končí. *Masa mužov sa stotožňuje s hrádzou*, spoločne sa stavajú na odpor moru. Ak sú hrádze poškodené, je krajina ohrozená. V krízových časoch hrádze prerazia, na umelých ostrovoch sú ľudia v bezpečí pred nepriateľmi. Žiadny iný národ nepripomína do takej miery ľudský múr, ktorý musí čeliť moru. V mierovom období sa spoliehajú na hrádze, ale ak ich treba zničiť kvôli nepriateľovi, tak sa ich sila prenáša na mužov, ktorí ich budú po vojne znova stavať. Hrádza pretrváva v ich myšliach, až kým sa nestane znova skutočnosťou. V časoch vážneho ohrozenia nosia Holanďania akýmsi zvláštnym a jedinečným spôsobom hranicu, ktorá ich oddeľuje od mora, *v sebe*.

Keď Angličanov napadli na ich ostrove, spoľahli sa na more, prišlo im na pomoc búrkami. Boli si istí svojím ostrovom a rovnakú istotu pociťoval každý na svojej lodi. Holanďanovi dýchalo nebezpečenstvo vždy na krk. More si nikdy celkom nepodrobil. Plavil sa síce po ňom do všetkých končín sveta, ale doma sa mohlo obrátiť proti nemu, ba dokonca, v krajnom prípade, ak chcel zahnať nepriateľa, musel sám spraviť všetko pre to, aby ho obrátil proti sebe.

Nemci

Nemeckým symbolom masy bolo *vojsko*. Ale vojsko bolo viac než len vojsko, bol to *pochodujúci les*. V žiadnej modernej krajine necítia k lesu to, čo Nemci. Meravosť a súbežnosť vzpriamených stromov, ich hustota a počet naplňajú srdce Nemca hlbokou a nevysvetliteľnou radosťou. Ešte aj dnes rád zabľúdi do lesa, kde žili jeho predkovia, a cíti spolupatričnosť so stromami.

V tropickom lese sa popínavé rastliny rozrastajú do všetkých smerov, les mierneho podnebia je iný, je čistý a ohraničený, vyznačuje sa výraznými vertikálnymi líniami. V tropickom lese oko dovidí len kúsok pred seba, je to chaotická jednoliata masa žijúca pestrým životom, nenavodzuje ani zďaleka pocit usporiadania a rovnomerného opakovania. Les mierneho podnebia sa vyznačuje pozoruhodným rytmom. Oko môže kĺzať po kmeňoch stromov do jednotvárnej dial'ky. Strom je však vyšší než človek, neohrozene rastie. Neochvejnosť je cnosťou stromov i bojovníkov. Kôra môže na prvý pohľad vyzerat' ako pancier. V lese rastie veľa stromov rovnakého druhu, ich kôra pripomína armádnú uniformu. Vojsko a les splynuli v myšliach Nemcov v jedno, hoci si to ani nevedomujú. Pre mnohých iných je vojsko čosi fádne a monotónne, Nemec v ňom vidí život a lesk lesa plného stromov. Tam sa nebál, cítil sa chránený, bol ako jeden z nich. Z meravej vzpriamenosti stromov si spravil národný obyčaj.

Chlapec, ktorého to ťahalo z obmedzujúceho prostredia domova do lesa, myslíac si, že tam bude sám a bude môcť rojiť, sa tam v podstate zaradil medzi vojakov ešte skôr, ako narukoval. V lese už naňho čakali ostatní – stromy, verné, úprimné a vzpriamené – aj on chcel byť taký – boli jeden ako druhý, lebo *každý* rastie *rovno*, a predsa sa líšili výškou a silou. Vplyv tejto ranej lesnej romantiky na Nemcov určite netreba podceňovať. Zachytili ju v stovkách piesní a básní a lesu, ktorý sa v nich objavoval, často hovorili „nemecký“.

Angličan sa rád vidí na *mori*, Nemec sa rád vidí v *lese*; stručnejšie sa to, čo odlišuje ich národné cítenie, ani nedá vyjadriť.

Francúzi

Francúzsky symbol masy má za sebou len krátke dejiny: je to ich *revolúcia*. Každý rok sa koná oslava slobody. Z tohto dňa sa stal celonárodný sviatok. Štrnásteho júla môže tancovať na ulici každý s každým. Ľudia, ktorí sú rovnako málo slobodní, rovní a bratskí ako v iných krajinách, sa